

Fidan Həmzə qızı Məmmədova⁹⁶
XORXE LUIS BORXESİN HEKAYƏLƏRİNDƏ
POSTMODERNİST ÜNSÜRLƏR

Giriş. Borxesin hekayələri, şübhəsiz ki, dünya ədəbiyyatında modernizmlə postmodernizm arasında körpü rolunu oynayır. Bir modernist kimi Borxes hekayələrində insanların fikirlərini, düşüncələrini əks elətdirir. Adətən hekayələrin ideyası kitablarda öz əksini tapan ideyalara yaxın olur. Bunun əsas səbəbi isə Borxesin yaxşı bir oxucu olmasıdır. Borxes oxumağın yaradıcılıq aktı olduğunu və bu prosesdə hekayədən hekayə çıxartmağın mümkün olduğunu düşünür, oxucuya da bunu təlqin edirdi. Lakin bunun tək səbəbi Borxesin çox yaxşı bir tənqidçi olması deyil. O bilirdi ki, sonda qatil və qurban, detektiv və qaçaq, ifaçı və tamaşaçı arasında fərq yoxdur, onla eynidir. Əsas hissə

Postmodernizmin fəlsəfi prinsiplərini yaradan Jan Bodriyar və Jean-François Lyotard fikirlərini əsaslandırmaq üçün Xorxe Luis Borxesin hekayələrinə müraciət ediblər. Borxes, Coys, Prust, Kafka kimi dövrünün ən məşhur yazarları içərisində olmasına rəğmən heç vaxt roman yazmayıb. O düşünürdü ki, hekayə romanla müqayisədə daha qədim və qalıcı bir janrdır. Çünki onların oxunması mütləq şərt deyil. Onlar dildən-dilə keçərək də mövcud ola bilirlər. Borxesin əsas mövzuları zaman, ölüm, labirintlər, güzgü, mifologiya və sonsuzluqdur. Bu gün bu mövzular postmodernizm üçün bir mənbə rolunu oynayır. Borxesin hekayələrində heç bir dəqiqlik yoxdur, paradokslar mövcuddur. Obrazlar sanki bir gizli, labirintin içərisində öz gerçəklərini axtarırlar. Eyni zamanda hekayələrdə zaman məfhumu itib, keçmiş, gələcək, və indiki zaman deyə dəqiq bölgü yoxdur. Borxesin hekayələrində qarışıq yollar mövcuddur. Hər yolda da başqa yol ayrıcları ortaya çıxır. Borxes bu yollardan qəzavü-qədri vurğulamaq üçün istifadə edir (5, s. 186).

Postmodernizmin əsas prinsiplərindən biri intellektuallıqdır. Tənqidi ədəbiyyatda kök salmış bir sıra fikirlər Borxesin sonrakı ziyalıların, intellektualların öncüsü kimi rolunu gizlədib. Bu nöqsan Borxes tədqiqatlarına, onun əsas nəzəri cərəyanlara və tədqiqat sahələrinə töhfə verməsinə mane olub.

Müasir təxəyyülü formalaşdıran Borxes ədəbi reallıq və qeyri-reallıq anlayışları, bilik və təsvir problemləri, postmodern estetika ilə bağlı tənqidi və fəlsəfi mübahisələr, müstəmləkəçilik və postkolonializm haqqında müzakirələr üçün məhək daşı kimi xidmət edir. Borxes şərhçiləri istər formalist, istərsə də siyasi səbəblərə görə onun "reallığına" çoxdan diqqət yetirir. Pol de Man, ingilis dilli dünyada Borxes haqqında yazılan ilk esselərdən biri olan "Müasir Ustad" (1964) əsərində bu münasibəti aforistik şəkildə əhatə etmişdir: Borxesin "hekayələri onların yazıldığı üslub haqqındadır" (3, s. 57). De Man yazırdı ki, bu rəvayətlərdə əxlaq və ya təsvirin yeri yox idi, lakin bu, Borxesi "böyük yazıçı" etdi. De Manın Borxesin qeyri-reallığına heyran olması, Borxesi poststrukturalist-dekonstruksiyaçı mütəfəkkirə çevirməyə kömək edən medalın bir tərəfi idi. Medalın digər tərəfi isə Borxesi qeyri-realist görürdü.

Gabriel Qarsia Markesin ifadəsində də sübut olunduğu kimi, qeyri-reallıq etiketi Borxesin yaradıcılığında sürətlə Borxesin özünə keçdi: Borxes qeyri-reallıqda, xəyallarda, kitablarda, insanlarsız, ətrafından ayrılaraq yaşayırdı. Yazıcının yaxın dostu Jaime Alazraki bu məsələyə öz sözünü dedi: Borxes "insan təcrübəsindən böyük ölçü də qaçıb" (1, s. 55). Buna görə də 1992-ci ildə alman yazıçı Herxard Kyopfun "Borxes yoxdur" ("Borges gibt es nicht") adında roman nəşr elətdirməsi təəccüblü deyil. Burada müəllif xəyali yaxud fantastik birvarlıq kimi verilib. Qeyri-reallıq haqqında bütün bu fikirlər maraqlı olsa da, onlar doğru deyildi.

Xorxe Luis Borxes "Babil Kitabxanası" hekayəsində yazır: "Kainat - bəziləri onu Kitabxana adlandırır-alçaq məhəccərlərlə əhatə olunmuş geniş hava təmizləmə quyuları olan nəhəng altı tərəfli qalereyaların sonsuz sayından ibarətdir" (2, s. 252). Məktublarmın və kağızların süni kainatı olan bu sonsuz görünən qalereyalardan bir çox postmodern ədəbi əsərlərə və konsepsiyalara, məsələn, heterotopiya (Mişel Fuko) və simulyasiya (Jan Bodriyar) ilham verən metaforik qüvvə ortaya çıxır. Rodriqo Quiroga "Borxes və yaddaş: İnsan beyni ilə görüşlər" əsərində reallığa mətnlərarası baxışın vacibliyinə işarədir. Rodriqo Kian Quiroga qeyd edir ki, Borxes "uşaqlıq illərində demək olar ki, sonsuz böyük görünən və şüşə ilə örtülmüş rəflərində minlərlə cildəndən ibarət olan atasının kitabxanasında kitab oxuyaraq böyüdü" və daha sonra Milli Kitabxanada işlədi. Kitablarmın və kitabxanalar Borxes üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi və bəlkədə onun hekayələri üçün ideyalar meydana gətirirdi. Fuko və Bodriyar nəzəriyyələrinin mühüm hissələrini inkişaf etdirmək üçün Borxesin "Babil Kitabxanası" hekayəsindən istifadə ediblər. Altıbucaqlı qalereyalar, kağız labirintləri, sonsuz kitab cərgələri, kitab rəfləri və dəhlizlər bu nəzəriyyəçilərin dünyanı təyin etmək, təsvir etmək və xəritələşdirməklə bağlı müxtəlif diskursiv təcrübələrini ilhamlandırır. Fuko gücün incə və rizoid hərəkətlərini ayırmaq, subyektivliyin konstruksiyasını öyrənmək üçün, Bodriyar isə özünün "postmodern səhrasını", təsvir metafizikasının silinməsinə və Borxesin parabolasını tərsinə çevirərək hiperreallıqda səyahətini göstərmək üçün Borxesin hekayələrinə müraciət edir. "Babil Kitabxanası"ndakı rəflər qeyri-müəyyən, bəlkə də sonsuz sayda altıbucaqlı qalereyalar şəklində düzülür və bunlar giriş tərəfindən güzgüdə əks olunur, bu da öz növbəsində kitabxananın həm sərhədsiz, həm də dövrü ola biləcəyini təlqin etməklə başgicəllənmə hissini artırır (6, s. 3). Kitablarmın və güzgülər Borxesin "Tlen, Uqbar, Orbis Tertius" əsərində də birləşdirilir, burada Borxes yazır: "Mən Ukbarın kəşfinə görə, güzgüyə və ensiklopediyalara borcluyam".

Borxesin kitabxanası heterotopiya və hiperreallıq xüsusiyyətlərinə malikdir. Heterotopiya, fərqlilik məkanı ideyası Borxes hekayəsinə aiddir, çünki kitabxana mərkəzi istənilən altıbucaqlı olan bir kürədir və bu kürə birliyi pozur və hər şeyi

⁹⁶ Bakı Dövlət Universitetinin magistrantu. fidanmemmedova0998@gmail.com

sonsuz mətnlərarası dispersiyaya çevirir. Kitabxana həm də hiperrealdır, çünki sabit xarici reallıqdan daha çox digər mətnləri əks etdirir. Bu iki anlayış, hiperreallıq və heterotopiya, "Tlen, Uqbar, Orbis Tertius" və "Əlif" hekayələrində əks olunur. Borxesin hekayəsindəki Əlif anlayışı mistik bir obyekt vasitəsilə müxtəlifliyin qeyri-mümkün birliyini əks etdirir və bu, heterotopiya kimi qəbul olunur. "Tlen, Uqbar, Orbis Tertius" isə hiperreallığın tədricən ortaya çıxmasını göstərir.

Fuko "Nəsnələrin nizamı" kitabında Borxesin heyvanların təsnifatı ilə bağlı "Con Vilkinsin analitik dili" yazısına istinad edir (4, s. 150). Bu təsnifat zahirən təsadüfi bir ardıcılıqla, absurd atributlara görə edilib və qədim Çin ensiklopediyasında öz əksini tapıb. Bu bölgü sanki postmodernizm dövründə bütün təsnifatın absurdluğunu göstərir. Fuko və bəlkə də onun oxucuları heyvanların bu təsnifatının fantastika ilə reallıq arasındakı sərhədi aradan qaldırmaqla oynamaqdan həzz aldığı məlum olan Borxes tərəfindən təşkil edilmiş postmodern uydurma olduğunu bilmirdilər. Fuko yaqın ki, Borxesin bu heyvan təsnifatı hekayəsini niyə uydurduğuna əhəmiyyət verməzdi. Lakin Fukonun Borxesə istinadı onların reallıq, estetika və etika haqqında ümumi anlayışlarını açıq şəkildə göstərir. Heterotopiya kimi Fuko terminologiyasından istifadə etmək əvəzinə, Borxesin postmodern ideyaları obrazlar, metaforalar, ironiyalar və labirintlər, ayrılan cığırılar bağı kimi paradokslar vasitəsilə ifadə olunur. Beləliklə, Fukonun Borxesə, Borxesin Çin mənbəsinə istinad etməsi onların ümumi heterotopiya/labirint anlayışlarını araşdırmaq üçün bir qapı açdı, lakin bir sıra əsərlərdə, məsələn, "Ayrılan cığırılar bağı"nda daha aydın şəkildə təzahür etdi. Bu hekayənin postmodern dizaynı yazıçının Şərqi-Qərb qarşılaşmalarına dair inklüziv etikasına ilə bağlıdır. Hekayədə Albert obrazının mənşəcə çinli və çoxlu istedadlara malik olan Yu Tsunun ulu babası Tsui Pen tərəfindən yazılmış sirli kitabla məşğul olması təsvir olunur: Tsui Penin iki ifadəsi Alberti çaşdırsa da, o, Tsui Penin romanı/kitabının və labirintinin eyni olduğunu anlayır və labirintin fiziki obyekt olmadığını göstərir. Eyni zamanda, Albert roman və labirint vəhdətini çoxlu cığırılı olan bağa bənzədir. Tsui Penin yazdığı kitabın postmodern dizayna malik olması fikri təəccüblüdür, çünki postmodernist bədii ədəbiyyat, ümumiyyətlə, Qərbdə İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı mədəniyyətin məhsulu hesab olunur və düşünülür ki, postmodernizm Tsui Penin dövründə Çində tanınmırdı. Bu mənada Tsui Penin postmodern bədii dizayndan istifadə etməsi qeyri-ənənəvi, hətta məntiqsiz görünürdü. Bununla belə, romanın postmodern dizaynı üçün mümkün bir mənbəni Daosizmə aid etmək olar. Tsui Pen daosizmin əsas mənbəyi sayılan Tao Te Ching kitabı ilə tanış olub. Maraqlıdır ki, bu kitabın poetik strukturunda əhəmiyyətli postmodern elementlər mövcuddur. Bundan əlavə, Tsui Penin kitabını nəşr edən şəxsin də "Daoist və ya Buddist rahib" olduğu deyilir ki, bu da Tsui Penin Taoizmlə əlaqəsinə işarə edir. Tsui Pen postmodernist fantastika yazmaqda öz dövrünü qabaqladığı üçün, həmin dövrdə heç kim onun dizaynını başa düşə bilmirdi.

Nəticə. Tədqiqatın sonunda bu nəticəyə gələ bilirik ki, Borxes yaradıcılığı ilə tək-cə postmodernist bədii əsərlərin inkişafına təkan verməyib. O, həm də postmodernizmin nəzəriyyəçiləri üçün bir mənbə rolunu oynayıb. Sadəcə postmodernizmin inkişafında oynadığı rol belə onun dünya ədəbiyyatı üçün nə qədər önəmli bir yazıçı olduğunun sübutudur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Alazraki J. Borges and the Kabbalah. Cambridge: Cambridge UP, 1988, 200 s.
2. Borxes X.L. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərqi-Qərb, 2014, 360 s.
3. De Man P.A. Modern Master // In Alazraki, Critical Essays, s. 55-62
4. Foucault M. The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences. New York: Pantheon, 1970, 387 s.
5. Uğurlu H. Çağımız sinemasında postmodernizmin yansımaları: Jorge Luis Borges və Terry Gilliam // Kurgu Dergisi, N 21, Eskişehir, 2005, s. 183-188
6. Vrbančić M. Borges's Postmodern Landscape // CLCWeb: Comparative Literature and Culture, N 17, 2015, s. 1-8

Açar sözlər: postmodernizm, hekayə, sonsuzluq, heterotopiya, qeyri-reallıq

Key words: postmodernism, story, eternity, heterotopia, irreality

Ключевые слова: постмодернизм, история, бесплодие, гетеротопия, нереальность

Xorxe Luis Borxesin hekayələrində postmodernist ünsürlər

Xülasə

Məqalədə dünya ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış argentinalı yazıçı Xorxe Luis Borxesin hekayələri tədqiq olunmuşdur. 20-ci əsr dünya ədəbiyyatında postmodernizm xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdən məqalədə Borxesin hekayələrində mövcud olan postmodernist ünsürlər araşdırılmışdır. Buna paralel olaraq məqalədə Borxesin hekayələrinə müraciət edən postmodernist nəzəriyyəçilərdə qeyd olunmuşdur. İstənilən elm sahəsində olduğu kimi ədəbiyyat sahəsində də nəzəriyyə və praktikanın, təcrübənin vəhdət təşkil etməsi, bir-birini tamamlaması önəm daşıyır. Borxesin hekayələri bu vəhdət baxımından ən gözəl nümunələrdən biridir. Mişel Fuko, Jan Bodriyar kimi alimlərin kitablarında gördüyümüz nəzəri məlumatları Borxesin hekayələri vasitəsilə təcrübə olaraq da görüb anlamış oluruq. Onu da qeyd edək ki, Borxesi sadəcə postmodernist bir yazıçı kimi qələmə verməkdə düzgün olmaz. O, həm də modernizm ədəbi istiqamətinin nümayəndəsidir. Borxesi dünya ədəbiyyatında fərqli edən xüsusiyyətlərdən bir digəri isə onun magik realizmin əsas nümayəndələrindən biri olmasıdır. Məqalədə postmodernist ünsürlər baxımından yazıçının "Babil kitabxanası", "Ayrılan cığırılar bağı", "Tlen, Uqbar, Orbis Tertius" hekayələri xüsusi qeyd olunmuşdur.

Postmodernist elements in Jorge Luis Borges's stories

Summary

The article examines the stories of Argentine writer Jorge Luis Borges, who played an important role in the development of world literature. Postmodernism is of special importance in 20th century world literature. For this reason, the article examines the postmodernist elements in Borges' stories. In parallel, the article cites postmodernist theorists who refer

to Borges's stories. In the field of literature, as in any field of science, it is important that theory and practice, unite and complement each other. Borges's stories are one of the best examples of this unity. We can see and understand the theoretical information which we see in the books of scholars such as Michel Foucault and Jean Baudrillard through Borges's stories. It should also be noted that Borges is not just a postmodernist writer. He is also a representative of the literary direction of modernism. Another feature that distinguishes Borges in world literature is that he is one of the main representatives of magical realism. In terms of postmodernist elements, the author's stories "Library of Babel", "Garden of Forking Paths", "Tlen, Ukbar, Orbis Tertius" are specially mentioned in the article

Постмодернистски елементи в расказах Хорхе Луис Борхеса **Резюме**

В статье рассматриваются рассказы аргентинского писателя Хорхе Луис Борхеса, сыгравшего важную роль в развитии мировой литературы. Постмодернизм имеет особое значение в мировой литературе XX века. По этой причине в статье исследуются постмодернистски елементи, присутствующие в расказах Борхеса. Параллельно в статье цитируются теоретики постмодернизма, ссылающиеся на рассказы Борхеса. В области литературы, как и в любой области науки, важно, чтобы теория и практика, объединялись и дополняли друг друга. Рассказы Борхеса — один из лучших примеров этого единства. Мы можем видеть и понимать теоретическую информацию, которую мы видим в книгах таких ученых, как Мишель Фуко и Жан Бодрийяр, через рассказы Борхеса. Следует также отметить, что Борхес не просто писатель-постмодернист. Он также является представителем литературного направления модернизма. Еще одна черта, выделяющая Борхеса в мировой литературе, заключается в том, что он является одним из главных представителей магического реализма. С точки зрения постмодернистских элементов в статье особо отмечены рассказы автора «Вавилонска ябиблиотека», «Сад расходящихся тропок», «Тлен, Укбар, Орбис Тертиус».

Elmi rəyçi: dosent Sevinc Məmmədova